

ПИСЬМО — знакова система фіксації **мови** за допомогою умовних графічних елементів (див. **Графіка**) двох вимірів для передавання інформації на віддалі й закріплення її в часі. Найперші спроби письмової фіксації думок і повідомлень виникли ще в первіснообщинному суспільстві (кінець кам'яного віку). Внаслідок культурного розвитку людства П. зазнало еволюції, у процесі якої історично склалися чотири його типи залежно від смислового обсягу графічних знаків: піктографічне, ідеографічне, складове та літерно-звукове.

Піктографічне (від лат. *pictus* — писаний фарбами, намальований і грец. *γράφω* — пишу) П. — найдавніший тип знакової фіксації мови. За допомогою малюнків (піктограм, тобто зображень на камені, дереві, глині предметів, дій та подій) схематично передавали загальний зміст вислову без відображення мовних особливостей тексту (**звуків**, **слів**, їх послідовності й граматичних форм). Синтетичний характер цього П. відповідав полісинтетичному ладові первісних мов. Піктографічне П. з'явилося, очевидно, тоді, коли люди почали усвідомлювати й виділяти з мовного потоку речення, і остаточно оформилося, вірогідно, в епоху неоліту (8—6 тис. до н. е.). Деякі його елементи збереглися дотепер (напр., **дорожні знаки**).

Ідеографічне (від грец. *ιδέα* — думка, ідея та *γράφω* — пишу) П. прийшло на зміну піктографії в 4—3 тис. до н. е. у зв'язку з дальшим розвитком людського мислення і мови й набутою ними здатністю до більших абстракцій та поділу мовлення на елементи — слова. Воно передавало абстрактні поняття, утілені в семантиці слова за допомогою усталеного набору зображень або графічних символів. Напр., знак, що зображав ногу, міг означати «іти», «ходити», «стояти», «приходити», «приносити» тощо (звідси інша назва цього П. — логографічне: від грец. *λόγος* — слово і *γράφω* — пишу). Перехід до ідеографічного П. стимулював і суспільний поступ (виникнення роботодавницьких держав та потреба писемної фіксації документації для різних сфер економічного й культурного життя). Ідеографічні системи, мало пов'язані з фонетикою мови, були зручні для стародавніх різноетнічних держав і в кожній із них розвивалися самостійно. Найвідоміші — давньоєгипетське ієрогліфічне П. (4 тис. до н. е. — 2-а пол. 3 ст. н. е.), шумерський (від 4—3 тис. до н. е.) і аккадський (вавилоно-асирійський, від серед. 3 тис. до н. е.) клинопис, який пізніше запозичили хети (бл. 2 тис. до н. е.), урарти (на поч. 1 тис. до н. е.) та ін. народи; китайське ієрогліфічне П. (від 2 тис. до н. е.), що збереглося до нашого часу, П. майя в Центральній Америці (1 тис. н. е.). Не всі стародавні системи

ієрогліфічного П. розшифровані. Найкраще вивчено П. Єгипту, Месопотамії та Китаю. Логограми, що з часом набули міжнародного характеру, застосовують у складі допоміжних підсистем П. й нині (цифри, алгебричні та хімічні формульні знаки, дорожні знаки тощо).

Від 2 тис. до н. е. почали формувати **складове** (силабічне — грец. *συλλαβικός*, від *συλλαβή* — склад) П., у якому кожен графічний знак відповідав складові слова. У цій системі П. менше знаків, ніж в ідеографічній, бо різних складів у мовах менше, ніж слів. Детальніше відображення фонетичної і граматичної структури мови у складовому П. досягали тим, що до багатозначної ідеограми в кожному конкретному випадкові додавали спеціальні знаки. Вони передавали суто звукові елементи слова загалом чи його частини, або знаки-детермінативи для уточнення кола понять, до якого належить слово. Такий спосіб П. вже забезпечував досить адекватну фіксацію **мовлення** та надійне відтворення тексту в процесі читання, отже, ним могли передаватися будь-які тексти. Складове П. формували двома способами: внутрішнім перетворенням ідеографічних систем (шумерське й похідні від нього асиро-вавилонське, еламське, хурритське, хетське, урартське П.), критське (мінойське) лінійне складове П. і П. майя в Центральній Америці; шляхом самостійного розвитку систем на основі або під впливом ідеографічного П. (кіпрська, біблоська та ін. системи). Пізніші системи складового П. виникли з консонантно-звукового П. внаслідок його вокалізації. Найпоширеніші з них — системи П. Стародавньої Індії — брахмі (8—7 ст. до н. е.), скоропис кхароштхі (5 ст. до н. е.) та похідне від них складове П., а також ефіопське складове П. Для цих складових систем характерною була відсутність ідеограм, застосування для позначення складів із тотожними голосними або приголосними звуками графічно близьких знаків, що надавало цим системам чіткості й стрункості.

Літерно-звукове (ін. назви — алфавітне, фонемографічне) П., що виявилось найзручнішим, сформували значно пізніше за складове, оскільки його виникнення пов'язане з розвитком у людей умінь розкладати мовлення на найпростіші елементи — звуки (фонеми). У цій системі П. кожен графічний знак (**літера**) передає окремий звук (фонему). Літерно-звукове П. має два різновиди: консонантно-звуковий (консонантно-фонемографічний) і вокалізовано-звуковий (вокалізовано-фонемографічний). Консонантно-звукове письмо, в якому знаками позначали лише приголосні звуки (консонанти), виникло в 2-й пол. 2 тис. до н. е. й характерне переважно для тих мов, де значення коренів слів пов'язане з приголосними звуками

(протосинайське, протоханаанське, угаритське, фінікійське, давньоєврейське, арамейське, арабське П. та ін.). На позначення голосних звуків не було окремих літер, читаючи текст, треба було їх вгадувати, що ускладнювало розуміння написаного. Вперше консонантно-звукові знаки з'явилися в єгипетському П., але їх тут уживали поряд з ідеографічними, складовими й детермінативами. Творцями консонантно-звукового П. в чистому вигляді стали фінікійці (серед. 2 тис. до н. е.) та деякі ін. семітські народи в той час, коли в єгиптян уже існували консонантно-звукові ієрогліфи, а в ассирівавилонян сформувалася складова система клинопису. Фінікійське П. взято за основу в більшості нині чинних літерно-звукових алфавітів. Його літери мали досить просту й зручну для написання та запам'ятовування форму. Писали фінікійці горизонтальними рядками справа наліво. З часом фінікійське П. було витіснено арамейським і наприкінці 1 тис. до н. е. вийшло з ужитку. На основі фінікійського консонантно-звукового алфавіту виникло пунічне (застосовували протягом 4—2 ст. до н. е. в Карфагені та його колоніях), давньоєврейське (1-а пол. 1 тис. до н. е., Палестина), арамейське (серед. 1 тис. до н. е. — 4 ст. н. е., Передня й Мала Азія), грецьке архаїчне письмо, одна з найдавніших писемних складових систем Індії — брахмі та, можливо, південносемітська (південноаравійська) система П. (кін. 2 — поч. 1 тис. до н. е. на території Стародавньої Аравії).

Наступним етапом у розвитку літерно-звукового П. було виникнення на поч. 1 тис. до н. е. його вокалізовано-звукового типу, коли на П. стали позначати як приголосні, так і голосні звуки. Перший крок у створенні вокалізовано-звукового П. зробили стародавні греки. Оскільки в грецькій мові корені слів та афікси складалися як із приголосних, так і з голосних звуків і в розрізненні семантики слів голосні відігравали таку саму роль, як і приголосні, грецький текст без голосних був майже незрозумілий. Запозичивши фінікійське П. стародавні греки з 8 ст. до н. е. поступово пристосовували його до своєї мови: вони змінили деякі літери фінікійського алфавіту для позначення грецьких голосних і створили нові літери (f, c, x, y) для приголосних, яких не було у фінікійській мові. Грецьке письмо дало початок писемності всіх європейських народів. На його основі з'явилося кілька почеркових різновидів, з них найхарактерніші — устав (унціал), курсив (скоропис) і рядкове (мінускульне) письмо. Згодом грецьке П. розпалося на варіанти: а) західно-грецьке, на основі якого виникли різні види давньоіталійської писемності — етруска (із 7 ст. до н. е.), латинська (з 6 ст. до н. е.), давньогерманське рунічне П. (від 3 ст. н. е.) і, вірогідно, як відгалуження від західногрецького П. — численні писемні системи стародавньої Малої Азії; б) східногрецьке, на основі якого виник грецький класичний алфавіт (кін. 5 ст. до н. е.), що став національним П. для всієї Греції, а згодом —

і для Візантії під назвою «греко-візантійське письмо» (візантійське П.). Поширене разом із католицизмом латинське П. в епоху західноєвропейського феодалізму набуло міжнародного характеру й стало основою національних писемних систем народів Західної і Середньої Європи (німецької, французької, англійської, польської, чеської та ін.). Оскільки звуковий склад багатьох цих мов суттєво відрізняється від латинської, великого поширення в національних орфографіях набули дво- і трилітерні сполуки для позначення однієї фонем (англ. th, нім. ch «х», sch «ш», tsch «ч», польс. sz, rz) та діакритичні знаки. Через інертність і консервативність деякі західноєвропейські писемні системи (англ., франц.) протягом багатьох століть не зазнавали істотних реформ, унаслідок чого відбувся розрив їх із живим народним мовленням.

На основі східногрецького класичного П. виникло коптське (християнсько-єгипетське) П. У 4 ст. н. е. на базі греко-візантійського уставу (унціалу) з доданням кількох знаків латинського та рунічного П. єпископ Вульфїла створив готське П. для германського народу вестготів, а в 9 ст. н. е. на цьому ж ґрунті створено слов'янсько-кириличне П. — [кирилицю](#). Кириличним П. користувалися в Київській Русі, а потім — у староукраїнській, старобілоруській і староросійській писемностях. Українська писемність починається від 11 ст., коли в південноруських пам'ятках стали відбиватися протоукраїнські діалектні риси (злиття *ы, і > и*, рефлексія *ѣ > і*, перехід *е > о* після шиплячих перед твердими приголосними, ствердіння шиплячих, губних і *р* тощо). Ці та інші регіональні риси ще частіше й послідовніше виявилися у староукраїнських писемних пам'ятках 13—16 ст. Староукраїнська писемність формувалася на основі загальноруських писемних традицій і найважливіших особливостей живих говорів (див. [Діалект](#)) українського народу. Графіка староукраїнської писемності, базуючись на кирилиці, зберігала майже всі знаки давньоруської П. Найдавнішим типом української П. (11—14 ст.) був устав. Від 14 ст. поширюється півустав та його численні різновиди (ранній, пізній, каліграфічний, діловий, біглий), а наприкінці 14 — на поч. 15 ст. виник скоропис, який досяг найбільшого розвитку в 17 ст. Він відрізнявся від російського та білоруського як різними начерками тих самих літер, так і характером письма загалом (окремі його різновиди склалися залежно від місцевих традицій у П.). У заголовках розділів книжок застосовували складне й орнаментоване П. — *в'язь*.

Із розділових знаків у давньоруській і староукраїнській писемностях вживали крапку або комбінацію із двох, трьох і чотирьох крапок — довільно, на розсуд писаря (найчастіше для позначення пауз або для розділення частин тексту). Від 14 ст. для розмежування слів іноді вводили пробіли, які остаточно закріпилися у книгодрукуванні (16 ст.). Книгодрукування в Україні від 16-го і до поч. 18 ст. здійснювалося

традиційним кириличним півуставом. Унаслідок реформи П. в Російській імперії 1708—10 було спрощено й округлено накреслення більшості літер алфавіту (див. [Громадянський шрифт](#)), усунуто надрядкові знаки — [наголоси](#) й титла, запроваджено арабську систему позначення чисел замість літерної. Ці особливості покладені також в основу сучасних писемних систем східнослов'янських народів. Кирилицю в традиційній графіці збережено для церковної літератури.

Нині в Україні абетковою системою П. є кирилиця. Водночас вироблено норми передачі українського П. латиницею. Час від часу в суспільстві постає питання повної латинізації української мови, тобто відмови від традиції кириличного формату П., на це впливають глобалізаційні чинники, у зв'язку з якими низка країн вже перейшла з кирилиці на латиницю.

Винайдення і поширення П. відіграло важливу роль у розвитку людства. Воно дало можливість поширювати різну інформацію у просторі й зберігати її в часі, інакше кажучи, актуалізувало акумулятивну функцію мови, завдяки якій пізнаємо світ та накопичуємо знання про нього. Комп'ютерні технології сприяють розвитку писемного мовлення, адже переважна більшість інформації у всесвітній павутині представлена в текстовому вигляді. Соціальні мережі та інші засоби електронної комунікації — це передусім письмове спілкування. За спостереженням науковців, активне застосування писемної комунікації впливає на мову, її словниковий склад, синтаксичні особливості, сприяє її унормуванню тощо. [Літературна мова](#) реалізується переважно на рівні писемної мови (див. [Мова усна — мова писемна](#)).

Сучасне П. як об'єкт досліджень перебуває в полі

зору не лише лінгвістів, істориків, фахівців із соціальних комунікацій, а й нейропсихологів, педагогів, педіатрів та ін., які звертають увагу на біологічні, психологічні механізми П., навчання П., труднощі оволодіння ним. Нездатність опанувати П. за нормального розвитку дитини називають дисграфією; повільне, ускладнене опанування П. — дисорфографією. Одним з аспектів досконалого оволодіння П. є вишуканий почерк, що є окремим мистецтвом (див. [Каліграфія](#)).

Рекомендована література

1. Огієнко І. Повстання азбуки і літературної мови слов'ян. Жовква, 1937;
2. J. Friedrich. Geschichte der Schrift. Heidelberg, 1966;
3. Різник М. Г. Письмо і шрифт. К., 1978;
4. Півторак Г. П. Рання писемність східних слов'ян у контексті слов'янських культур другої половини 1 тис. н. е. // Слов'янське мовознавство: Доп. 10-го Міжнар. з'їзду славістів. К., 1988;
5. A.-M. Christin. A History of writing: from hieroglyph to multimedia. Paris, 2002;
6. H. Haarmann. Geschichte der Schrift. München, 2004;
7. B. B. Powell. Writing: theory and history of the technology of civilization. Oxford, 2009;
8. Боднар Н. М. Історичний аспект розвитку писемності // Вісн. Житомир. ун-ту. Сер. Пед. науки. 2009. Вип. 43;
9. Півторак Г. П. Татарсько-мусульманська писемність білорусько-українською писемно-літературною мовою XV—XVIII // Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство. К., 2012.

[Г. П. Півторак](#), [О. С. Іщенко](#)

Бібліографічний опис:

Письмо / Г. П. Півторак, О. С. Іщенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-884942>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).